

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-27>

УДК 339.7:336.722.117.3

ФРАДИНСЬКИЙ Олександр

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-9093-5026>

e-mail: fradik@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ «ХАВАЛА» ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НЕФОРМАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ

У статті розглядаються питання еволюція та інституційної основи системи здійснення міжнародних грошових платежів «хавала», що сформувалася у ісламському світі. Аналіз функціональних принципів цієї системи дозволяє стверджувати, що вона є високоефективною, надзвичайно надійною та стійкою схемою здійснення міжнародних транзакцій. Вона являє собою фінансовий інститут, який був створений поза межами офіційного правового поля. Хавалу можна розглядати як неформальні усні домовленості, які засновані на повній довірі та здатні забезпечити виконання умов угоди її учасниками, не покладаючись на дотримання існуючих вимог міжнародного або національного законодавства. Узагальнено основні вигоди використання хавали на практиці та зроблено висновок, що її існування забезпечується потребами трудових мігрантів у здійсненні грошових переказів із країни, де вони отримуються, у країну, де мешкають їх родини на умовах конфіденційності, швидкості, надійності та невеликої плати за послугу.

Ключові слова: трудові мігранти; доходи; гроші; грошові перекази; хавала; хаваладар; тіньова економіка.

FRADYNSKYI Oleksandr

Khmelnitskyi National University

USE OF THE HAWALA SYSTEM IN IMPLEMENTING INFORMAL INTERNATIONAL MONEY TRANSFERS

The article examines the evolution and institutional basis of the system of international money payments "hawala", which was formed in the Islamic world. Similar payment systems exist in Asian countries (India, Thailand, Philippines).

The existence of such a system is determined by the functioning of informal international channels for making monetary payments. Analysis of the functional principles of this system allows us to assert that it is a highly effective, extremely reliable and stable scheme for international transactions. It is a financial institution that was created outside the official legal field. Hawala can be considered as informal oral agreements that are based on complete trust and are able to ensure the fulfillment of the terms of the agreement by its participants, without relying on compliance with existing requirements of international or national legislation.

The main advantages of using hawala in practice are summarized, which include the existence of a wide network of intermediaries; complete confidentiality for participants in the transaction of funds; the existence of absolute trust of all its participants; operation in the "24 hours, 7 days a week" mode, a minimum of bureaucratic procedures, a fairly low level of commission for the service provided. It is concluded that its existence is ensured by the needs of migrant workers to make money transfers from the country where they are received to the country where their families live under the conditions of confidentiality, speed, reliability and a small fee for the service. Despite the fact that hawala is used by representatives of the criminal world, it is not worth talking about its illegal nature, because it mainly serves the monetary turnover of funds that were received within the official economy and from which taxes were paid in their country of origin.

Keywords: migrant workers; income; money; remittances; hawala; hawaladar; shadow economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасну світову економіку, з її процесами глобалізації та інтеграції, неможливо уявити без трудових мігрантів. Це певний суспільний прошарок, для якого характерними ознаками є робота та отримання доходів в одній країні, як правило економічно розвиненій, із одночасним перебуванням їх родини в іншій країні – на своїй батьківщині. Природно, що за таких умов постає питання фінансового забезпечення цих мігрантських сімей, яке вирішується шляхом здійснення грошових переказів. Протягом останніх десятиліть, грошові перекази мігрантів стали вагомим джерелом надходження валютних коштів для економік країн, що розвиваються та джерелом фінансування потреб їх громадян. Офіційна статистика фіксує, що грошові транзакції від мігрантів постійно збільшуються у світових масштабах, підвищуючи рівень життя населення у країнах-реципієнтах і впливають на соціально-економічну ситуацію у них. В цих умовах зростає значення каналів передачі грошових коштів, серед яких дослідники виокремлюють офіційні та неофіційні способи здійснення міжнародних грошових транзакцій. А серед останніх особливо виокремлюють спосіб, який отримав назву система «хавала».

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Фінансовим аспектам міжнародної трудової міграції та нелегальним каналам здійснення грошових транзакцій присвячені наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників Антоненка О. [8], Вільсона Г. [13], Джоста Р. [9], Дуб А. [10], Катрич О. [4], Ластовецької Р. [11], Малиновської О. [12], Панченка В. [2], Таубе М. [5], Шрамма М. [5] тощо. Ще одним вагомим джерелом інформації, який допомагає зрозуміти реалії функціонування міжнародних систем неофіційних грошових переказів, є документи та звіти

міжнародних організацій, серед яких варто виокремити напрацювання FATF – Міжнародної групи з протидії відмиванню бручних грошей [6].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Віддаючи належне науковим здобуткам вчених у цій царині, не можна не акцентувати увагу на тому, що їх дослідження не у повній мірі розкривають питання функціонування неформальної системи здійснення грошових платежів типу «хавала», наприклад, в окресленні переваг і недоліків її застосування та вибору цього способу транзакцій користувачами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення еволюційно-організаційних аспектів та основних переваг використання системи неофіційних платежів «хавала» при здійсненні міжнародних транзакцій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Здійснення грошових платежів лежить в основі системи міжнародних економічних відносин. Зазначений вид фінансових послуг може реалізовуватися як у рамках існуючого правового поля, із використанням офіційних каналів платежів (наприклад, банків), так і поза межами фінансових інститутів та органів державного контролю, із включенням до цього механізму неофіційних посередників, які надають зазначений вид послуг на платній основі (наприклад, осіб, які повертаються додому із-за кордону; міжнародних перевізників і водіїв автотранспорту, які перетинають кордон; або ж неформальних систем платежів). Як показує практика, вибір каналу здійснення грошового переказу на користь офіційного чи неофіційного способу залежить від сукупності чинників, серед яких варто виокремити:

- історичні традиції, що сформувалися на тій території, або в середині того суспільства, до якого належить особа, яка бажає здійснити транзакцію;
- величини комісії, яка буде сплачена за проведення такої операції;
- швидкості здійснення переказу;
- ймовірності виявлення коштів під час перетину кордону, тобто ефективності діяльності митної і прикордонної служб;
- рівня конфіденційності та довіри між учасниками операції з міжнародного переказу коштів.

Дані, наведені у таблиці 1, наглядно демонструють динаміку здійснення міжнародних грошових переказів в Україну, із їх розбивкою на офіційні та неофіційні канали платежів. Як бачимо, найбільші обсяги переказів припали на період 2018-2020 років, і перевищували суму в 11 мільярдів доларів США, а найменші, в сумі 7,219 млрд дол США, – на 2024 рік. У 2024 році найбільший фінансовий потік було зафіксовано із Польщі – 37% від загальної величини платежів, на другому місці були США – 10,7%, а на третьому – Чеська республіка із часткою у 8,6% [1]. При цьому, неофіційні канали здійснення переказів, у їх загальному підсумку перевищують 40% (за винятком 2020 року) і сягнули практично половини всіх переказів – 49,33% у 2019 році. Відразу слід наголосити, що якщо офіційні канали переказів контролюються фінансовими установами, а відтак і органами фінансового контролю, та щодо сум, які заявлені через неофіційні канали здійснення грошових переказів, існують певні сумніви в даних статистики, оскільки у них відображено ті суми, які вдалося прослідкувати, використовуючи ті чи інші методи. Тобто, по факту, ця величина відрізнятиметься у більшу сторону і, скоріш за все, досить суттєво. У цілому ж, рівень грошових переказів із-за кордону по відношенню до ВВП в Україні, а приблизно 9-10%, відповідає аналогічному показникові таких країн як Албанія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Йорданія, Ліберія, Сенегал, Французька Полінезія, Філіппіни [2, с. 15].

Таблиця 1

Грошові перекази в Україну у 2016-24 роках

Показники	Роки								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всього надходжень, млн. дол. США, в т.ч.:	7535	9287	11111	11921	11980	14019	12655	11292	7219
- офіційні канали	4490	4838	4336	6040	7409	8134	6942	5998	4096
- неофіційні канали	3045	4449	5436	5881	4571	5885	5713	5294	3123
Питома вага неофіційних каналів, %	40,41	47,91	48,92	49,33	38,16	41,98	45,14	46,89	43,26

- побудовано автором на основі джерела [3]

Найбільш відомим методом здійснення нелегальних міжнародних грошових переказів є система, яка відома під назвою «хавала», що історично сформувалася у країнах ісламського світу. З арабської мови це слово перекладається у значенні «обмін», «передача», «розписка». Проте слід відмітити, що її основу, принципи організації та економічна база були сформовані на території сучасного Індостану ще до початку нашої ери. Індійська версія неформальних грошових переказів чудово функціонує і сьогодні та відома

широкому загалу своїх користувачів під назвою хунді. Подібні системи платежів функціонували та діють і на сьогоднішній день, де відомі під назвою «фей цянь» у Китаї, у Таїланді – «фей кван» (обидві назви перекладаються як «літаючі гроші»), на Філіппінських островах – «падала» % [4, с.47]. Дослідники хавали М. Шрам та М. Таубе, на основі аналізу арабських письмових джерел, прийшли до висновку, що вперше поняття «хавала» зустрічається у письмовому тексті арабського вченого Абу Бакра бін Масуд аль Казані у 1327 році. Але не викликає сумніву той факт, що хавала існувала ще задовго до цієї дати [5, с.114].

В європейських країнах організація неформальних міжнародних платежів була представлена системою вексельного обігу, систему функціонування якої в ході Хрестових походів європейці запозичили у своїх супротивників-арабів. Але на сьогоднішній день, найбільшого поширення і найбільш відомою є система хавала, яка стала синонімом міжнародних безготівкових грошових переказів, які здійснюються поза межами чинного правового поля. Монополізм і впізнаваність хавали пояснюється тим, що саме представники арабського світу найбільш схильні до міграційних процесів у країни із вищим рівнем життя і доходів (в першу чергу, Західної Європи), які тісно переплетені із потребою фінансової підтримки своїх родин або родичів, які залишилися на батьківщині. Усе це і стимулює поширення хавали, тобто попит породжує пропозицію. У нашому випадку – неофіційні систему грошових платежів.

На сьогодні, неформальні системи грошових платежів суттєво впливають на економічну активність і рівень добробуту мешканців країн арабського Сходу, Африки, південної Азії, латинської Америки. Лише в одній Індії обсяг ринку неофіційних грошових переказів перевищує 1,4 трильйони доларів США [6]. При цьому, популярність, яку отримала ця система, продовжує зростати і прямо пов'язана із рівнем розвитку способів передачі інформації, інформаційних технологій, засобів зв'язку. Якщо раніше її застосовували на невеликій відстані, що було пов'язано із обмеженням швидкості передавання інформації про грошові перекази, для чого використовувалися послуги торговельних караванів, або ж, що не виключно, голубиної пошти, то зараз, із розвитком, інтернет сервісів, електронної пошти, засобів мобільного зв'язку, хавала-транзакції, теоретично, можуть проходити миттєво.

Основні чинниками, які визначили доцільність формування і функціонування хавали протягом тривалого періоду, базуються на наявності стійкої історичної традиції її використання, тобто хавала являє собою різновид фінансової послуги, яка пройшла перевірку часом; економічна вигода, в основі якої лежить низька комісійна винагорода, у порівнянні із платежами через офіційні фінансові структури (банки); потенційною необхідністю у приховуванні переказу від структур державного фінансового контролю, при цьому, ця необхідність не обов'язково ототожнюватиметься із кримінальною діяльністю (наприклад, небажання сплачувати податки за транзакцію, або відсутність бажання показувати власні доходи перед державою). У зв'язку із тим, що грошові перекази здійснюються, переважно в держави, так званого, «третього світу», із низьким рівнем добробуту та нерозвиненою інфраструктурою, то ще одною причиною використання хавали слід назвати відсутність у громадян таких держав доступу до сучасних банківських послуг. Окрім того, до інших вигод використання хавали слід також віднести [7, с.375]:

- існування широкої мережі посередників та відділів, що гарантує здійснення переказів у найбільш віддалені поселення;
- гарантована повна конфіденційність учасникам операції транзакції коштів;
- фінансова операція ґрунтується, власне, на взаємній абсолютній довірі усіх її учасників та перебуває поза межами офіційних економічних відносин;
- її механізм діє в режимі «24 години, 7 днів на тиждень», а для проведення переказів необхідна мінімальний перелік інформації для ідентифікації сторін (як правило, пароль). Тому, ще однією перевагою стає простий операційний механізм із мінімумом бюрократичних процедур;
- рівень комісійної винагороди є досить низьким і привабливим, адже, як правило, перебуває у діапазоні від 1 до 3%. І це на фоні того, що розмір такої винагороди у випадку, якщо використовується офіційна банківська система окремих арабських країн може сягати до 30% [8, с.30].

На практиці, посередники, які здійснюють транзакції в системі хавала та називаються хаваладарами, проводять свою роботу в інтересах трудових мігрантів, а отже і розміщення мережі хаваладарів співпадає із країнами, де мігранти отримують свої доходи та де мешкають їх родини, в інтересах яких відбувається переказ коштів. А це обумовлює ще одну характерну рису таких транзакцій – лєвова їх питома вага припадає на невеликі суми готівкових коштів, які заробітчани одержують у вигляді заробітної плати, хоча це не перешкоджає хаваладарами можливості переказу і великих грошових сум. Тому, не варто стверджувати, що діяльність хавали має чітко виражену кримінальну складову, але самі перекази можуть реалізовуватись з метою переказу коштів, які потенційно застосовуватимуться для фінансування тероризму, про що хаваладар може і не здогадуватись. Це відбувається в силу тієї причини, що держава, в особі власних правоохоронних органів та органів, на які покладено контроль за фінансовими потоками (митна і податкова служба, фінансовий моніторинг, банківська система) вилучена з цього процесу, тобто прослідкувати рух грошей, як це робиться в офіційному сегменті економіки, через банківську систему, вкрай важко.

На практиці, переважна більшість операцій відбувається на основі взаємозаліку, адже кошти, по факту, рухаються, так би мовити, із однієї кишені хаваладара в іншу. Хоча, з метою збалансування залишків коштів за взаємними вимогами хаваладарів, в межах офіційної економічної активності, можуть

застосовуватися економічні схеми різного роду, як то – використання цифрової валюти і цифрових фінансів, контрабанди; операцій міжнародної торгівлі; надання послуг у зовнішньоекономічній діяльності; балансуєчих одно- або багатосторонні операції; фінансового вирівнювання; міжнародних інвестиційних переказів; тощо [9].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Узагальнюючи вищевикладене, ми приходимо до висновків, що неформальна міжнародна система грошових платежів має стійку історичну традицію, базується на системі абсолютної довіри між учасниками процесів транзакцій, яка, у свою чергу, в якості підґрунтя використовує національну, етнічну та релігійну єдність усіх зацікавлених у цьому процесі осіб. Мінімальні вимоги до ідентифікації клієнтів, фіксації операцій переказу коштів в документах, відсутність контролю зі сторони державних інституцій, створили передумови для використання її у якості чудового інструменту як для здійснення міжнародних грошових переказів трудовими мігрантами, так і для фінансування протизаконної діяльності, як то – міжнародного тероризму, торгівлі наркотиками, контрабанди тощо. У якості подальших перспективних наукових розвідок, слід визначити вивчення тенденцій подальшого розвитку та еволюції систем здійснення неофіційних грошових транзакцій у контексті появи нових фінансових інструментів та розвитку цифрових фінансів.

Література

1. Міжнародні перекази: як найвигідніше надіслати гроші за кордон або отримати їх в Україні [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу : <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/mizhnarodni-perekazi-yak-nauyvidnishe-nadislati-groshi-za-kordon-abo-otrimati-yih-v-ukrayini/> – (Дата звернення 06.01.2025). – Назва з екрана.
2. Панченко В.Г. Міжнародна трудова міграція: історичні закономірності та парадокси впливу на соціально-економічний розвиток країн-реципієнтів грошових переказів. / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова, В.С. Карп, О.А. Іващенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2024. – №1. – С. 12-21.
3. Грошові перекази в Україну [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> – (Дата звернення 05.01.2025). – Назва з екрана.
4. Катрич О. Д.. Реконфігурація світової фінансової системи в умовах взаємопов'язаності : дис. ... д-р. філософ : 292 – міжнародні економічні відносини / Катрич Олена Дмитрівна. – Київ, 2024. – 316 с.
5. Schramm M., Taube M. Evolution and Institutional Foundation of the Hawala Financial System / M. Schramm, M. Taube // International Review of Financial Analysis. – 2003. – № 4, vol. 12 – PP. 113-120.
6. FATF Report. The Role of Hawala and other similar service providers in money laundering and terrorist financsng. [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу : <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Role-of-hawala-and-similar-in-ml-tf.pdf> – (Дата звернення 09.01.2025). – Назва з екрана.
7. Фрадинський О.А. Хавала – неформальна міжнародна система грошових платежів / О.А. Фрадинський // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конф. «Управління розвитком соціально-економічних систем», м. Харків, 21-22 березня 2024 року. – С. 373-376.
8. Антоненко О.І. Розвиток системи міжнародних грошових переказів в Україні. / О.І. Антоненко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. – 2010. – №2 (9). – С. 27-34.
9. Jost P. The Hawala Alternative Remittance System and its Role in Money Laundering. – Vienna, VA: Financial Crimes Enforcement Network, 2010. – 45 p.
10. Дуб А.Р. Канали міжнародних грошових переказів та чинники, що впливають на їх вибір. / А.Р. Дуб // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2016. – №16. Ч. 4 – С. 17-20.
11. Ластовецька Р.О. Взаємовплив обсягу неофіційних грошових переказів та рівня доларизації економіки України. / Р.О. Ластовецька // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №6 (168). – С. 355-362.
12. Малиновська О. А. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу : <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/naslidki-mizhnarodnoi-migracii-naselennya-ukraini-ta-politiko> – (Дата звернення 09.01.2025). – Назва з екрана.
13. Wilson, J. F. Hawala and other informal payments systems: an economic perspective. Paper delivered at the IMF Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law, IMF Headquarters, Washington D.C. on 16 May 2002. [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/wilson.pdf> – (Дата звернення 09.01.2025). – Назва з екрана.

References

1. Mizhnarodni perekazy: yak naivyhidnishe nadislaty hroshi za kordon abo otrymaty yikh v Ukraini [Elektronnyi resurs] : [veb-sait]. – Rezhym dostupu : <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/mizhnarodni-perekazi-yak-nauyvidnishe-nadislati-groshi-za-kordon-abo-otrimati-yih-v-ukrayini/> – (Data zvrenennia 06.01.2025). – Nazva z ekrana.

2. Panchenko V.H. Mizhnarodna trudova mihratsiia: istorychni zakonomirnosti ta paradoksy vplyvu na sotsialno-ekonomichni rozvytok krain-retsypientiv hroshovykh perekaziv. / V.H. Panchenko, N.V. Reznikova, V.S. Karp, O.A. Ivashchenko // *Investysii: praktyka ta dosvid*. – 2024. – №1. – S. 12-21.
3. Hroshovi perekazy v Ukrainu [Elektronnyi resurs] : [veb-sait]. – Rezhym dostupu : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> – (Data zvernennia 05.01.2025). – Nazva z ekrana.
4. Katrych O. D.. Rekonfiguratsiia svitovoi finansovoi systemy v umovakh vzaiemopoviazanosti : dys. ... d-r. filosof : 292 – mizhnarodni ekonomichni vidnosyny / Katrych Olena Dmytrivna. – Kyiv, 2024. – 316 s.
5. Schramm M., Taube M. Evolution and Institutional Foundation of the Hawala Financial System / M. Schramm, M. Taube // *International Review of Financial Analysis*. – 2003. – № 4, vol. 12 – P. 113-120.
6. FATF Report. The Role of Hawala and other similar service providers in money laundering and terrorist finansng. [Elektronnyi resurs] : [veb-sait]. – Rezhym dostupu : <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/Role-of-hawala-and-similar-in-ml-tf.pdf> – (Data zvernennia 09.01.2025). – Nazva z ekrana.
7. Fradynskyi O.A. Khavala – neformalna mizhnarodna systema hroshovykh platezhiv / O.A. Fradynskyi // *Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konf. «Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system»*, m. Kharkiv, 21-22 bereznia 2024 roku. – S. 373-376.
8. Antonenko O.I. Rozvytok systemy mizhnarodnykh hroshovykh perekaziv v Ukraini. / O.I. Antonenko // *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky*. – 2010. – №2 (9). – S. 27-34.
9. Jost P. The Hawala Alternative Remittance System and its Role in Money Laundering. – Vienna, VA: Financial Crimes Enforcement Network, 2010. – 45 p.
10. Dub A.R. Kanaly mizhnarodnykh hroshovykh perekaziv ta chynnyky, shcho vplyvaiut na yikh vybir. / A.R. Dub // *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*. – 2016. – №16. Ch. 4 – S. 17-20.
11. Lastovetska R.O. Vzaiemovplyv obsiahu neofitsiinykh hroshovykh perekaziv ta rivnia dolaryzatsii ekonomiky Ukrainy. / R.O. Lastovetska // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2015. – №6 (168). – S. 355-362.
12. Malynovska O. A. Naslidky mizhnarodnoi mihratsii naselennia Ukrainy ta polityko-upravlinski dii shchodo yikh vrehuliuvannia / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [Elektronnyi resurs] : [veb-sait]. – Rezhym dostupu : <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/naslidki-mizhnarodnoi-migracii-naselennya-ukraini-ta-politiko> – (Data zvernennia 09.01.2025). – Nazva z ekrana.
13. Wilson, J. F. Hawala and other informal payments systems: an economic perspective. Paper delivered at the IMF Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law, IMF Headquarters, Washington D.C. on 16 May 2002. [Elektronnyi resurs] : [veb-sait]. – Rezhym dostupu : <http://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/wilson.pdf> – (Data zvernennia 09.01.2025). – Nazva z ekrana.